
Suomen suuriruhtinaskunnan valtiollisen historian opus magnum

Osmo Jussila: Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917. WSOY 2004. 832 s.

■ Emeritusprofessori Osmo Jussila teki sen, minkä useita vuosia sitten vielä virassa olleessaan lupasikin eli kirjoitti eläkkeelle jäätyään Suomen suuriruhtinaskunnan ajan historian yleisesityksen. Teos on laajennus ja syvennys Jussilan yli kolmikymmenvuotisen uran aikana tutkimiin teemoihin perustuen pitkälti hänen omiin aikaisempiin tutkimuksiinsa ja pitämiinsä luentoihin sekä laajalle tutkimuskirjallisuudelle ja alkuperäislähteiden uudelleen lukemiselle. Teos on nimenomaan Suomen autonomian ajan valtiollisen historian tutkimus ja tutkimus Suomen suuriruhtinaskunnan asemasta osana Venäjän keisarikuntaa 1809–1917. Siten se ei sisällä ns. kansalaisyhteiskunnan syntä ja kehitystä eikä talous- ja sosiaalishistoriallisia laajoja teemoja.

Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia odottaa edelleen kirjoittajaansa, sillä esimerkiksi Turun yliopiston Poliittisen historian laitoksen julkaisu *Suomalaisen yhteis-*

kunnan poliittinen historia (Edita 2005) ei tätä aukkoa pysty täyttämään. Teoksessa toki on uusia tulkintoja ja siten avaa uusia suuntia tulevalle tutkimukselle, mutta ei itse sitä tee. Turkulaisten teoksessa oleva Timo Soikkasen artikkeli ”Taistelu autonomiasta” kykene vakuuttamaan Jussilan teorioiden ja tulkintojen vastaisilla tulkinnoillaan.

Suomen suuriruhtinaskunta avaa ja syventää Jussilan omia aikaisempia tutkimuksia sisältäen eräiden teemojen osalta uudelleen tulkintaa. Teoksessa osoitetaan muutamia sellaisia tapahtumia ja käännekohtia, jotka tähänastisessa historiankirjoituksessa ovat saaneet ansiotta liian vähän huomiota tai oikeammin, niitä ei ole huomattu arvioida tarkemmin.

Rakenteellisesti teos noudattaa sekä kronologista että temaattista lähestymistapaa, mikä aiheuttaa sen, että toistoa esiintyy jonkin verran. Kuvitus on laadukasta samoin kuin laajat kuvatekstit. Kieleen on jäänyt sinne tänne puhekielenomaisuuksia, mutta ne eivät häiritse muuten sujuvaa ja elävää tekstiä.

Johdantoluvussa Jussila ilmoittaa tarkastelevansa asioita yleisvaltakunnallisesta perspektiivistä, kuten on koko tutkijanuransa ajan tehnyt. Tämä on perusteltua, sillä itsehallinnosta huolimatta Suomea hallittiin viime kädessä Pietarista käsin. 1800-luvun useat suomalaiset ylimmät virkamiehet, erityisesti Pietarissa sijaitsevat ministerivaltiosihteerit, olivat omaksuneet tai joutuivat omaksumaan yleisvaltakunnallisen asioiden käsittämisen ja

valittivat toistuvasti sitä, ettei Suomessa juuri kukaan ymmärtänyt katsoa asioita valtakunnan kannalta vaan vain pienen Suomen horisontista. Erityisesti ministerivaltiosihteerit Alexander Armfelt valitti usein sitä, etteivät suomalaiset nähneet ”vidare vyer”, eivät siis osanneet arvioida ja katsoa asioita Venäjän valtakunnan intresseistä käsin.

Tärkeimpiä Jussilan kirjassaan esittämistä pääideoista ovat, että ideat, aatteet ja ajattelutavat liikuttavat ihmistä ja saavat heidät toimimaan niin kuin toimivat ja että sattumalla on ollut suuri osuus etenkin Suomen suuriruhtinaskunnan synnyn alkuvaiheissa. Jälkimmäinen liittyy tutkimuksen perusmethodiseen lähtökohtaan eli kontrafaktuaaliseen esitystapaan, joka oletettavasti nostaa joidenkin kyseistä metodia vastustavien tutkijoiden hiukset pystyyn. Olen kuitenkin Jussilan kanssa samaa mieltä siinä, että toteutumattomien vaihtoehtojen osoittaminen tuo havainnollisesti esiin historian monimuotoisuuden ja -mutkaisuuden ja sen, että useissa tapauksissa toteutunut vaihtoehto oli vain yksi monesta mahdollisesta vaihtoehdosta. Niinpä voidaan ajatella, että Suomikin pääsi tai pystyi kehittämään valtioksi lähes vain sattuman oikusta.

Venäjän keisarikunta koostui useista kuningaskunnista, ruhtinaskunnista, valtioista, kansakunnista jne. ja tähän joukkoon Suomen oli ollut onni päästä (”nousta kansakunnaksi kansakuntien joukkoon”). Tutkimuksessaan Jussila esittää useita esimerkkejä siitä, millä tavalla Suomi mu-

kautui monikansallisen Venäjän hallinnon malliin eli siihen, millä tavalla Venäjä valtasi ja hallitsi itseensä liittämäänsä alueita. Toisaalta hän esittää myös ne kohdat, joissa Suomi oli erityistapaus ja poikkeus yleisestä mallista. Ja nimenomaan noiden poikkeusten ja niihin sisältyvien sattumanvaraisuuksien ansioita oli, että kehitys kohti valtiota pääsi alkamaan ja valtioaate kehittämään Suomen suuriruhtinaskunnassa.

Suomen Venäjään liittämisen alkuvuosiin sijoittuu eräitä sellaisia hyvin merkittäviä tapauksia, joita ilman valtioaate Suomessa ja valtion kehittyminen olisi jäänyt suurella todennäköisyydellä tapahtumatta. Kuten tunnettua, Porvoon maapäivät rituaaleineen ja seremonioineen oli suurimmaksi osaksi kaavanmukaista toimintaa. Jussilan viittaama ”kaava” on B. E. Nolden esittämä kolmiportainen kaava: ensin valtaus, sitten neuvottelut vallatun alueen asukkaiden edustajien kanssa ja vasta sen jälkeen rauhansopimus sen maan kanssa, jolta alue oli vallattu. Maapäivien kokoontumisista edelsi kuitenkin yksi merkittävä yleisestä kaavasta poikkeava tapahtuma, nimittäin se, että joulukuussa 1808 Pietarissa vierailut Suomen lähetyskunta kieltäytyi toimimasta valtiopäivien valtuuksin ja esitti hallitsijalle 17-kohtaisen toivomus- ellei peräti vaatimuslistan, jonka tärkein kohta oli nimenomaan maapäivien pikainen koollekutsuminen.

Porvoon maapäivien tapahtumia selostaessaan Jussila esittelee Juri Samarinin maksimiksi tämän nimittämän lau-

sahduksen, että Venäjä valloituksissaan otti ja hyväksyi sisäänsä koko valloittamiensa alueiden lakipakaasin asettamatta sitä tullitarkastukseen. Niinpä myös Suomen suhteen Aleksanteri I hallitsijavakuutuksessaan vahvisti Suomen lait vain yleisin termein niitä tarkemmin erittelemättä jättäen siten tilaa vuosisadan kuluessa ja etenkin sen loppupuolella oikeustaistelun muodossa käytävälle kiistalle siitä, mitä lakeja hän oikeastaan oli Porvoossa vahvistanut.

Porvoon maapäiviä seuraneiden lähimpien vuosien aikana voidaan nähdä kaksi sellaista merkittävää tapahtumaa, joita ilman kehitys Suomessa 1800-luvulla olisi saanut toisenlaisen suunnan. Erittäin merkittävää oli se, että kenraalikuvernööriksi nimitetty Barclay de Tolly muutti kesällä 1809 jostain tuntemattomasta syystä mielensä ja suostui hallituskonseljin perustamiseen suomalaisten esittämällä tavalla. Alun perin hän oli ollut sitä mieltä, ettei tällaista konseljia tarvittaisi, sillä se vain turhaan hidastaisi asioiden hoitamista. Mikäli Barclay de Tolly olisi pysynyt aikaisemmassa kannassaan, Suomesta olisi tullut jo heti alkuvaiheessa suurin valtuuksin toimivan kenraalikuvernöörin johtama oblastti, jolla olisi ollut oikeus lähettää Pietariin muutama suomalainen virkamies antamaan neuvoja Suomen asioiden hoidossa. Vuonna 1816 Keisarillisen Suomen senaatin nimen saaneesta hallituskonseljista muotoutui sittemmin, varsinkin vuonna 1826 tapahtuneen Suomen asiain komitean lakkauttami-

sen jälkeen, eräänlainen Suomen hallitus, jota käytännössä johti talousosaston varapuheenjohtaja. Senaatin vahvistuminen jatkui koko vuosisadan ajan ja se alettiin ennen pitkää käsittää Venäjälläkin Suomen hallitukseksi jopa niin, että erään kaskunomaisen käsityksen mukaan senaattori Leo Mechelin toistuvasti uhkasi venäläisiä Suomen senaatilla, elleivät he taipuisi hänen vaatimuksiinsa!

Toinen ja kenties vieläkin merkittävämpi historian kulkua muuttanut tekijä oli G. M. Armfelt, josta Pietariin muutettuaan tuli yksi Aleksanteri I:n merkittävimmistä suosikeista. Armfelt myötävaikuttanut merkittävällä tavalla Vanhan Suomen liittämiseen Uuteen Suomeen eikä päinvastoin kuten oli suunniteltu, sekä siihen, että Suomen asioiden hoito pysyi suomalaisten käsissä. Pietariin perustettiin Suomen asiain komitea Suomen asioita hoitamaan ja samalla perustettiin Suomen asioiden keisarille esittelyä varten suomalainen valtiosihteerin virka, joka säilyi senkin jälkeen, kun itse komitea 1826 lakkautettiin. Näiden toimien ansiosta Suomi kohottautui yli muiden privilegioitujen maakuntien lähes samalle tasolle kuin Puolan kuningaskunta. Suomen hallinnollisen aseman vahvistumisen kannalta oli merkittävää, että G. M. Armfelt oli Suomen asioiden johdossa ja keisarin suosikkina aina kuolemaansa 1814 saakka. Armfelt toisaalta näki selvästi kaikki ne edut ja hyödyt, joita Suomi voi saada Venäjän yhteydessä, mutta toisaalta hän näki niin selvästi venäläisen yhteiskunnan on-

gelmat, erilaisen kulttuurin ja hallintotavat, ettei voinut suositella tai edistää Suomen hallinnollista lähentämistä ja yhdistämistä Venäjän keisarikuntaan. Siitä huolimatta, ettei Armfelt halunnut sulauttaa Suomen ja Venäjän instituutioita, hän kuitenkin halusi lähentää Suomea Venäjään, sillä ”terve järki, politiikka ja ajateltavissa olevat edut kehottavat siihen yhtä lailla”. Ja näitä etujahan suomalaiset saivat runsain mitoin virkojen, palkkioiden ja kunnia- ja ritarimerkki-

Vaikken mielelläni korosta yksilön merkitystä historiankulun määrävänä tekijänä, G. M. Armfeltin kohdalla on vaikeaa tulla toiseen johtopäätökseen. Kuuluupa Suomen 1800-luvun valtiolliseen historiaan toinenkin henkilökeskeinen tekijä, ruotsalainen lääketieteen professori Israel Hwasser, joka 1838 julkaistussa pamfletissaan *Om allians-tractaten emellan Sverige och Ryssland år 1812* sekä sen jälkeen toisessa pamfletissaan *Om Borgå landtdag och Finlands ställning 1812* ensimmäisenä puki sanoiksi luonnonoikeudellisen teorian siitä, että Porvoossa oli tunnustettu uusi hallitsija lailliseksi ja tehty hänen kanssaan sopimus, jonka perusteella Suomi oli muuntunut provinsista valtioksi. Huomattavaa on, että vielä tässä vaiheessa, 1840-luvun vaihteessa, suomalaiset eivät tätä näkemystä hyväksyneet vaan pitivät sitä A. I. Arvidssonin sanoin ”poliittisen runouden korttitalona” sekä aivan liian fantastisena todellisuutta vastatakseen. Tätä suhtautumista Hwasser ällisteli toteamalla olevan merkillistä,

että kun nyt ensi kerran on kirjoitettu suomalaisista kansakuntana, jolla on omintakeinen luonne ja lujasti perustettu poliittinen olemus, siihen suhtaudutaan mielipahalla. Tämä ”on ollut minulle sellainen merkki ajattelutavan latteudesta, että olen kuin pilvestä pudonnut”, jatkoi Hwasser. Hwasserin teorian pohjalta kiistaa jatkoivat ”Pekka Kuoharinen” ja ”Olli Kekäläinen”, joiden molempien takana mahdollisesti oli A. I. Arvidsson sekä 1840-luvulla Suomen valtio-oikeudesta luennoinut professori J. J. Nordström. Tässä vaiheessa Hwasserin esittämä uudenvuorokansallinen Suomen valtioaate ei levinnyt suuren yleisön keskuuteen. Tämä tapahtui vasta 1850–1860-luvuilla ja erityisesti vuonna 1861, jolloin Suomen valtio ”huomattiin”. Ironista on, että Hwasser oli alun perin luonut em. teoriansa osoittaakseen, miten hyvä Suomella oli Venäjän yhteydessä emansipoiduttuaan Ruotsista!

Vuonna 1861 Suomen lukeva sivistyneistö todella tietyllä tavalla ”huomasi” Suomen valtion, itse asiassa se syntyi tuon lukevan yleisön mielessä ja tajunnassa ilman, että mitään konkreettista olisi tapahtunut. Suomea alettiin pitää Venäjää erillisenä mutta sen kanssa liitossa olevana valtiona, yleisimmin puhuttiin reaaliunionista vaikka personaaliunioninkin kannattajia oli. Kaikki oli saanut alkunsa lainopin professorin J. Ph. Palmenin 1859 julkaisemasta teoksesta *Lainopillinen käsikirja yhteiseksi sivistykseksi*, jonka J. W. Snellman oli arvostellut, mutta johon tuolloin Palmen kiel-

täytyi vastaamasta. Kun sitten 1861 Snellman uudestaan otti em. teoksen esimerkiksi siitä, miten vähän kehittynyt valtiollinen tietoisuus Suomessa oli, kun lainopin asiantuntijan Palmeninkin mielestä Suomi oli vain Venäjään yhdistetty provinssi, kun Snellman puolestaan oli ”huomannut” Suomen olevankin valtio (stat). Tästä Palmen närkästyti ja kirjoitti vastineen, ja lehtikirjoittelu asiasta sai alkunsa. Kiistan lopputuloksena oli yksimielisyys siitä, että Suomesta oli tullut valtio jo Porvoon maapäivillä 1809. Toinen perustuslakiajattelun heräämiseen vaikuttanut tekijä oli tunnetusti kiista ns. tammikuun valiokunnasta, jonka seurauksena ihmiset halusivat saada selvyyden siitä, mitkä oikeasti olivat Suomen perustuslakeja. Palmen toimittikin asiasta syyskuussa 1809 ilmestyneen teoksen, jota heti sen ilmestymispäivänä myytiin 300 kappaletta. Sivistyneistön piiriin ei siten vuonna 1861 vain levinnyt käsitys, että Suomi oli Venäjästä erillinen oma valtionsa vaan myös käsitys siitä, että Suomen perustuslait olivat vuoden 1772 hallitusmuoto ja 1789 yhdistys- ja vaakuuskirja.

Suomen perustuslakiajattelun synty ja vahvistuminen 1800-luvun jälkipuoliskolla on yksi kaikkein merkittävimpiä poikkeuksia Venäjän keisarikunnan yhteydessä olleiden autonomisten alueiden joukossa: vastaavaa esimerkkiä ei ole muilta alueilta. Suurten kansanjoukkojen herääminen perustuslakitietoisuuteen tapahtui tunnetusti 1899 helmikuun manifestin julkaisemisen jälkeen; havaittiin, että oli ole-

massa jotain, mitä kannatti puolustaa. Tosin lienee selvää, ettei ”tavallinen kansa” yhtäkärsisesti voinut mitään tällaista havaita vaan kysymys oli systemaattisesta propagoimisesta ja ns. kansanvalistuksesta.

Venäjällä tämä suomalaisen ”separatistisen” valtioajattelun synty ja kehitys kyllä huomattiin. Valtiosihteerinviraston kansliapäällikkö Johannes Gripenbergin mukaan 1880-luvun lopussa Venäjällä oli tässä suhteessa yleinen heräämisen aika: ”He nyt keksivät kateellisuuden kiukulla, että me olemme puolen vuosisadan kuluessa, jonka he ovat nukkuneet varmuuden unta, kehittäneet valtiollisen asemamme aivan toiseksi kuin mitä se oli yhteenliittymisen aikana.” Suomalainen valtioajattelu ja uusi valtiooppi olivat kuitenkin 1880-luvulle tultaessa jo niin vahvoja, että ne kestivät tuolloin alkaneen yleisvaltakunnallistamisen paineen: siinä mielessä ns. venäläistäminen aloitettiin Suomessa liian myöhään.

Vielä on nostettava esiin Krimin sodan käänne, jota tähänastisessa historiankirjoituksessa ei yleisesti ottaen ole riittävästi huomioitu. Tuolloin alkanut Venäjän heikentyminen antoi Suomellekin aiempaa enemmän liikkumatilaa, ja tätä tilaisuutta suomalaiset osasivat käyttää hyväkseen. Suomea oli tähän saakka monin tavoin, tosin pehmeästi, yritetty lähentää Venäjään niin suomalaisten itsensä kuin venäläisten taholta, mutta Krimin sodan jälkeen Suomi alkoi jälleen kääntyä kohti länttä, pois päin heikentyneestä Venäjästä. Sodan jälkeen toteutettuja uudistuksia

oli mm. 1878 toteutettu asevelvollisuus uudistus, jolla Suomelle luotiin oma kansallinen armeija, jonka komentokieli tosin oli venäjä ja kiväärin kaliiberi sama kuin keisarikunnassa, mutta muuten armeija oli suomalais-kansallinen eikä sitä voitu käyttää muuhun kuin Suomen puolustukseen maan rajojen sisäpuolella. Uudistus oli yksi merkittävä virstanpylväs Suomen matkalla kohti Venäjältä erillistä omaa valtiota.

Vuosisadan loppupuolta ja 1900-luvun alkua käsitellessään Jussila enimmäkseen noudattelee ja seuraa niitä tulintoja, joita hän aiemmissa tutkimuksissaan on esittänyt oikeustaistelusta, ns. sortovuosista ja Suomen autonomian ajan loppuvaiheista. Viimeksi mainitusta ehkä kannattaa vielä korostaa sitä Jussilan esille nostamaa seikkaa, että vuoden 1908 uusi esittelyjärjestys, jonka myötä keisarille esiteltävien asioiden oli mentävä ministerineuvoston ja sen puheenjohtajan (pääministerin) kautta, ei koskenut vain Suomea eikä ollut pahantahtoisesti vain Suomea kohti suunnattu. Kyseinen esittelyjärjestyksen muutos tarkoitti perimmältään siirtymistä entisestä suosikkihallintojärjestelmästä pääministerijohtoiseen ministerineuvoston hallintojärjestelmään. Kysymys oli siis koko Venäjän valtakunnan keskushallintoa koskevasta merkittävästä muutoksesta, joka koski kaikkia ministereitä, kenraalikuvernöörejä ja käskynhaltijoita. Eli, toisin sanoen, kysymys oli siitä samaisesta byrokratian modernisoitumisprosessista, joka Venäjällä oli lähtenyt liikkeel-

le edellisen vuosisadan loppupuolella, ja jonka jo hyvin varhaisessa vaiheessa oli nähty olevan uhka Suomen asemalle. Perimmältään voidaankin sanoa Suomen ja Venäjän suhteiden kriisiytymisen johtuneen kahden erilaisen modernisaatio- ja kansakuntaprojektin yhteentörmäyksestä ja siinä olleen lähes väistämättömän lopputulos 1800-luvun kehityksestä.

Tämän arvion puitteissa on ollut mahdollista nostaa esille vain muutamia, omasta mielestäni merkittäviä, seikkoja laajasta ja perusteellisesta tutkimuksesta, josta tulee epäilemättä Suomen valtiollisen historian perusteos, jota kukaan asiaa harrastava ei voi sivuuttaa.

Kristiina Kalleinen